

جمهوری اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
پوهنتون سلام - کابل
پوهنځی شرعیات
دبېار تمنن فقه و قانون
مرحله ماستری

اعتبار عرف در شریعت و قوانین افغانستان

(پایان نامه ماستری)

محقق : حفیظ الله (قاسمی)
استاد رهنماء : استاد وزیر محمد (سعیدی)

خزان سال 1397 هـ ش

جمهوری اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
پوهنتون سلام – کابل
پوهنځی شرعیات
دپارتمنت فقه و قانون
مرحله ماستری

اعتبار عرف در شریعت و قوانین افغانستان

(پایان نامه ماستری)

محقق : حفیظ الله (قاسمی)

استاد رهنماء : استاد وزیر محمد (سعیدی)

خزان سال 1397 هـ ش

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دیارتمنت فقه و قانون

بورده ماستری

تصدیق نامه

محترم حفيظ الله ولد غلام سخی ID نمبر Sh-msf-94-046 (از دور سوم فقه و قانون) از پایان نامه ماستری خویش زیر عنوان: اعتبار عرف در شریعت و قوانین افغانستان به روز پنجشنبه تاریخ ۱۳۹۷/۷/۵ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و از نظر هیأت ژوری مستحق ۸۸ (نمره به عدد) هشتاد و هشت نمره (نمره به حروف) گردید، موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

امضاهای اعضای هیأت ژوری:

نمبره	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	دکتور نجیب الله صالح	عضو هیأت	
۲	دکتور عبد الباقي امین	عضو هیأت	
۳	استاد وزیر محمد سعیدی	رهنما و رئیس جلسه دفاعیه	

معاون علمی

آمر بورده ماستری

چکیده

الحمد لله و الصلوة والسلام على رسول الله و آله و صحبه و من والاه.

وبعد:

اگر بخواهیم بحث حاضر را که زیر عنوان «اعتبار عرف در شریعت و قوانین افغانستان» تحریر یافته است طور موجز خلاصه نماییم، می توان گفت که بحث هذا؛ شامل پیشگفتار، مقدمه، تمهید، چهار فصل، نتیجه گیری و پیشنهادات می باشد.

در تمهید مسائل مقدماتی به بحث و بررسی گرفته شده است که شامل موارد ذیل می گردد: 1 - فراگیری و شمولیت شریعت اسلامی و اسباب آن. 2 - اهمیت عرف و نیاز فقیه به اعتبار آن. فصل اول، کلیات موضوع را به بحث گرفته است که شامل مباحث ذیل می گردد: مبحث اول - معنی عرف، شریعت و قانون. عرف در لغت به معنی پیروی کردن چیزی پی در پی، سکون، بلندی و ارتفاع آمده است و در اصطلاح عرف: عرف هر گفتار و کرداری است که در نفوس اکثریت مردم استقرار پیدا کرده، عقل های شان پذیرفته و در طبائع سلیم شان مقبولیت داشته و شریعت آن را رد نکرده است. شریعت در لغت به معنی ظهور، بیان و وضوح و نیز به معنی راه که مردم برای گرفتن آب می روند استعمال گردیده و همچنان به راه و روش روشن نیز اطلاق می گردد. در اصطلاح به دو مفهوم عام و خاص استعمال گردیده است؛ شریعت به معنی عام شامل همه ای احکام است که از جانب خداوند جل جلاله در باب عقائد، اعمال و ... تشریح گردیده است. و شریعت به معنی خاص بر احکام عملی اطلاق می گردد. قانون در لغت به معنی مقیاس و معیار و در اصلاح دو تعریف دارد: 1 - تعریف ماهوی :- قواعد صریح و معقولی است که از جانب هیأت حاکمه به منظور حفظ نظم جامعه و تأمین حقوق افراد وضع گردیده و تطبیق آن توأم با اجبار است. 2 - تعریف شکلی :- عبارت از مصوبه هر دو مجلس شورای ملی که به توشیح رئیس جمهور رسیده باشد. مبحث دوم - اقسام عرف. در این مبحث عرف از جوانب مختلف به عرف قولی و عملی، عرف عام و خاص، عرف صحیح و فاسد، عرف و عادت شرعی و عوائد جاری در بین مردم و عوائد ثابت و متغیر تقسیم بندی گردیده است. مبحث سوم - فرق بین عرف و اصطلاحات مشابه آن. در این مبحث تفاوت های موجود در میان عرف و عادت، عرف و اجماع و عرف و عمل به بررسی گرفته شده و در اخیر نحوه رفتار و تعامل اسلام با عرف هار را مورد بحث قرار داده شده است. فصل دوم در مورد حجیت، ارکان و شرائط اعتبار عرف بوده که شامل مباحث ذیل می گردد: مبحث اول - حجیت عرف. در این مبحث حجیت و مشروعیت عرف را به آیات، احادیث و قواعد کلی فقهی به اثبات رسانیده شده است. فرموده خداوند جل جلاله: (خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ)¹. ترجمه: گذشت داشته باش و آسانگیری کن و به کار نیک دستور بده و از نادانان چشم پوشی کن.

فقهاء بر اعتبار و حجیت عرف به این آیه استدلال نموده اند؛ از جمله قرافی که در مسئله اختلاف زوجین در متاع خانه به این آیه استدلال کرده است می گوید: بخاطر دلالت ظاهر آیه، مطابق عرف فیصله صورت می گیرد مگر اینکه در زمینه بینه موجود باشد.² نیز می فرماید: (وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ

¹. سوره اعراف، آیه 199.

². قرافی، الفروق ج 3 ص 149.

بِالْمَعْرُوفِ).³ ترجمه: و برای همسران (حقوق و واجباتی) است (که باید شوهران اداء بکنند) همان گونه که بر آنان (حقوق و واجباتی) است که (باید همسران اداء بکنند) به گونه شایسته‌ای (که برابر عرف مردمان و موافق با شریعت اسلام باشد).

در این آیه کریمه انفاق بر عرف مردم مقید شده است.⁴

همچنان نبی کریم صل الله علیه وسلم خطاب به هند خانم ابوسفیان می فرماید: (خدی ما یکفیک و ولدک بالمروف).⁵ متفق علیه. (طبق عرف و به اندازه نیاز خود و فرزندان، بردار).

نیز قواعد فقهی متعدد عرف را مورد تأیید قرار داده آن را معتبر می دانند از جمله: . (العادة محكمة).⁶
ترجمه: عادت، خواه عام باشد یا خاص برای اثبات حکم شرعی حکم گردانیده می شود.

2. (لاینگر تغییر الاحکام بتغییر الازمان).⁷ ترجمه: تغییر احکام با تغییر زمان مورد انکار قرار نمی گیرد.

مبحث دوم – ارکان و شروط عرف. در این مبحث ارکان و شروط عرف از منظر فقه و قانون به بحث و بررسی گرفته شده و برشمرده شده است. فصل سوم زیر عنوان تأملی بر ارزش عرف در شریعت و قانون بوده و شامل مباحث ذیل می گردد: مبحث اول در مورد عرف قولی و فعلی است که بادر نظر داشت نصوص شرعی و نظریات فقهاء اسلامی حدود و ثغور عرف قولی و عملی تعیین و تثبیت گردیده است و مبحث دوم در مورد موقف عرف در تطبیق احکام و تغییر احکام مبتنی بر عرف با تغییر عرف است که شامل مطالب آتی است: 1 – عرف مرجع تطبیق احکام است. 2 – تغییر احکام مبتنی بر عرف با تغییر عرف. فصل چهارم در مورد تطبیقات عرف در قوانین افغانستان و نقش آن در ساحه حقوق جزاء است که شامل مطالب ذیل می گردد: 1 – تمهید. 2 – تطبیقات عرف در مواد قانون مدنی و قانون اصول محاکمات مدنی. 3 – تطبیقات عرف در مواد قانون احوال شخصیه و اصولنامه تجارت. 4 – نقش عرف در ساحه حقوق جزاء. در نهایت با یک نتیجه گیری و پیشنهادات چندی در بحث حاضر بسته شده است.

³ .سوره بقره، آیه 228.

⁴ .حمادة، العرف و اثره فی حقوق الزواج فی الفقه الاسلامی ص 12.

⁵ .بخاری، صحیح البخاری ح ش 2211 – نیسابوری، المسند الصحیح المختصر بنقل العدل عن العدل الی رسول الله صل الله علیه وسلم ح ش 1714.

⁶ .لجنة مكونة من عدة علماء و فقهاء فی الخلافة العثمانیة، مجلة الاحکام، ماده (36).

⁷ . همان اثر، ماده 39.

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه
مقدمه.....	ز

فصل اول

کلیات

تمهید

- 1..... اول – فراگیری و شمولیت احکام شریعت اسلامی و اسباب آن
- 7..... دوم – اهمیت عرف و نیاز فقیه به اعتبار آن

مبحث اول

معنی عرف، شریعت و قانون

- 12..... مطلب اول: منشأ عرف
- مطلب دوم: عرف در لغت و اصطلاح:
- 15..... فرع اول: تعریف لغوی عرف
- 16..... فرع دوم: تعریف اصطلاحی عرف
- مطلب سوم: تعریف لغوی و اصطلاحی شریعت:
- 20..... فرع اول: تعریف لغوی شریعت
- 21..... فرع دوم: تعریف اصطلاحی شریعت
- 22..... فرع سوم: رابطه معنی لغوی و اصطلاحی شریعت
- مطلب چهارم: قانون در لغت و اصطلاح:
- 23..... فرع اول: قانون در لغت
- 23..... فرع دوم: قانون در اصطلاح

مبحث دوم

اقسام عرف

24.....مطلب اول: اقسام عرف در شریعت.

28.....مطلب دوم: اقسام عرف در قانون.

29.....مطلب سوم: نحوه رفتار و تعامل اسلام با عرف های موجود در زمان ظهور اسلام.

مبحث سوم

فرق بین عرف و اصطلاحات مشابه آن

مطلب اول: عرف و عادت و فرق در بین شان:

فرع اول: عادت در لغت و اصطلاح:

30.....الف: تعریف لغوی عادت.

30.....ب: تعریف اصطلاحی عادت.

31.....فرع دوم: فرق بین عرف و عادت.

مطلب دوم: عرف و اجماع و فرق در بین شان:

فرع اول: اجماع در لغت و اصطلاح:

32.....الف: اجماع در لغت.

32.....ب: اجماع در اصطلاح.

33.....فرع دوم: فرق در بین عرف و اجماع.

مطلب سوم: عرف و عمل و فرق در بین شان:

فرع اول: عمل در لغت و اصطلاح:

33.....الف: عمل در لغت.

34.....ب: عمل در اصطلاح.

34.....فرع دوم: فرق بین عرف و عمل.

فصل دوم

حجیت، ارکان و شرایط اعتبار عرف

مبحث اول

حجیت عرف

36.....مطلب اول: استدلال از قرآن کریم

39.....مطلب دوم: استدلال از سنت

46.....مطلب سوم: استدلال از قواعد کلی فقهی

مبحث دوم

ارکان عرف و شرایط آن

53.....مطلب اول: ارکان عرف

مطلب دوم: شرایط عرف:

54.....فرع اول: شرایط عرف در شریعت

59.....فرع دوم: شرایط عرف در قانون

فصل سوم

تأملی بر ارزش عرف در شریعت و قانون

مبحث اول

عرف قولی و عملی

60.....تمهید:

63.....مطلب اول: عرف قولی

66.....مطلب دوم: عرف عملی

76.....مطلب سوم: بنای احکام و فتاوی بر عرف

مطلب چهارم: مخالفت عرف با دلایل شرعی.....79

مبحث دوم

موقف عرف در تطبیق احکام و تغییر احکام مبتنی بر عرف با تغییر عرف

مطلب اول: عرف مرجع تطبیق احکام.....92

مطلب دوم: تغییر احکام مبتنی بر عرف، با تغییر عرف.....93

فصل چهارم

تطبیقات اعتبار عرف در قوانین افغانستان و نقش آن در ساحه حقوق جزاء

تمهید.....99

مطلب اول: تطبیقات اعتبار عرف در مواد قانون مدنی و.....101

مطلب دوم: تطبیقات اعتبار عرف در مواد قانون احوال شخصیه و قانون تجارت.....122

مطلب سوم: نقش عرف در ساحه حقوق جزاء.....123

نتیجه گیری.....126

پیشنهادات.....127

فهرست آیات قرآن کریم.....128

فهرست احادیث.....130

فهرست مواد قانون.....131

فهرست منابع و مأخذ.....134

نتیجه گیری:

در نتیجه عرف صحیح در شریعت اسلامی و قوانین افغانستان از اعتبار و ارزش بخصوص برخوردار است. عرف در لغت به معنی پیروی کردن پی در پی چیزی، سکون، بلندی و ارتفاع و در اصطلاح هرگفتار و کرداری است که در نفوس اکثریت مردم استقرار پیدا کرده، عقلهای شان پذیرفته و در طبائع سلیم شان مقبولیت داشته و شریعت اسلامی آن را رد نکرده است. تاجائیکه آن مبنی حکم قرار گرفته، در بخشهای مختلف فقه اسلامی مستند و متکای عظیم الشان بشمار رفته، جایگاه بلند بالای را در تولید، تجدید، تعدیل، تحدید، اطلاق و تقیید احکام شرعی داشته و در قواعد کلی فقهی انعکاس گسترده یافته تا حدی که تعداد زیادی از قواعد فقهی و مواد مجلة الاحکام العدلیه پیرامون آن چرخیده و آن را پوشش داده است و ظاهراً همه ای مذاهب فقهی به اعتبار آن اتفاق نظر دارند در حالیکه در حدود و اندازه اعتبار عرف باهم اختلاف نظر اندکی دارند و در قوانین افغانستان نیز یکی از منابع قانونگذاری بوده و در اکثریت قوانین از جمله قانون مدنی موارد زیادی به عرف رجعت داده شده و یکی از راه حل های منازعات مدنی دانسته شده است و در نهایت در در قسمت نصوص محتمل و منطقه فراغ تشریحی که دایره آن گسترده است عرف محل تطبیق پیدا کرده یکی از عوامل ماندگاری شریعت اسلامی و جوابگو بودن آن در همه ای زمان ها و مکان ها است؛ این در حالی است که عرف فاسد در شریعت و قوانین افغانستان از هیچ اعتباری برخوردار نبوده، بلکه باید در برابر آن ایستاد.

پیشنهادات:

1 - به علماء و نهاد های ذی ربط پیشنهاد می گردد تا از طریق رسانه ها، مساجد و منابر به مردم عرف های صحیح و فاسد را که جامعه ای افغانی را فراگرفته است به معرفی بگیرند تا عرف های فاسد از قبیل میراث ندادن به خانم ها، بد دادن دختران و غیره را که در بخش های مختلف کشور حکم فرما است جای خود را به احکام شرعی داده و یک گام بسوی تطبیق احکام شرعی برداریم.

2 - به پوهنتون ها، نهادهای علمی تحصیلی تحقیقاتی پیشنهاد می گردد به پژوهش عرف های موجود در این سرزمین پرداخته، آنها را دسته بندی و صحیح و فاسد شان را تفکیک نموده با معیار های شرع به بررسی بگیرند تا مردم به عرف های صحیح تمسک و عرف های فاسد را کنار بگذارند.

3 - در پهلوی پروگرام های ماستری برنامه های دوکتورا بخصوص در رشته های علوم اسلامی ایجاد گردد تا از این طریق دانشمندان و متخصصین علوم اسلامی فارغ و در خدمت ملت مظلوم این خطه قرار گیرد و یک قسمت از مشکلات موجود در این عرصه مرفوع گردد.

4 - پیشرفت های علمی تحقیقاتی زمانی امکان پذیر است و به شگوفائی می رسد که کتابخانه های بزرگ، غنی و مجهز در دست رس محققین و پژوهشگران قرار داشته باشد تا کتب مختلف و بخصوص تحقیقات انجام شده جدید و بکر در دسترس آنها قرار داده شود، تا از یک طرف از تحقیقات تکراری جلوگیری شده و از جانب دیگر پژوهشگران به کمبود منابع مواجه نگردند.

5 - از نهاد های تحصیلی به خصوص رهبری پوهنتون ها متمنی ام در قسمت تدریس روش تحقیق برنامه های مؤثر را راه اندازی نمایند و مهارت های تحقیقی را برای محصلان بصورت درست آموزش دهند، تا آنها در جریان تحصیل و بعد از فراغت بتوانند اندوخته های علمی شان را از طریق تحقیق و پژوهش به خدمت جامعه قرار دهند.

فهرست منابع و مأخذ

قرآن كريم.

- 1 – ابن الهمام، كمال الدين محمد ابن عبدالواحد السيواسى. (ب،ت). فتح القدير. دار الفكر.
- 2 – ابن اميرالحاج، ابو عبدالله شمس الدين محمد ابن محمد ابن محمد. (1403هـ – 1983م). التقرير والتحبير. دارالكتب العلمية. ج 1. چاپ دوم.
- 3 – ابن النجار، تقى الدين ابوالبقاء محمد ابن احمد ابن عبدالعزيز ابن على الفتوحى. (1418هـ – 1997م). شرح كوكب المنير. تحقيق: محمدالزحيلي و نزية حماد. مكتبة العبيكان. چاپ دوم. ج 4.
- 4 – ابن التمين، محمد عبدالله. (1430هـ – 2009م). اعمال العرف فى الاحكام و الفتاوى فى المذهب المالكى. دائرة الشؤون الاسلامية والعمل الخيرى بدبى. چاپ اول.
- 5 – ابن تيميه، تقى الدين ابوالعباس احمد ابن عبدالحليم. (1416هـ – 1995م). مجموع الفتاوى. تحقيق: عبدالرحمن ابن محمد ابن قاسم. المملكة العربية السعودية – المدينة النبوية. مجمع الملك فهد لطباعة المصحف الشريف.
- 6 – ابن حجر، احمد ابن على. (1379هـ). فتح البارى شرح صحيح البخارى. بيروت. دارالمعرفة.
- 7 – ابن حجر، ابوالفضل احمد ابن على ابن محمد ابن احمد. (1419هـ – 1989م). التلخيص الحبير فى تخريج احاديث الراعى الكبير. دارالكتب العلمية. چاپ اول. شامله.
- 8 – ابن حنبل، احمد. (1420هـ – 1999م). مسندالامام احمد ابن حنبل. تحقيق: شعيب الارنوط و ديگران. مؤسسة الرسالة. چاپ دوم.
- 9 – ابن عابدين، محمد امين افندى. (ب، ت). مجموعه رسائل ابن عابدين.
- 10 – ابن عابدين، محمد امين ابن عمر ابن عبدالعزيز عابدين دمشقى الحنفى. (1412هـ – 1992م). ردالمحتار على الدرالمختار. بيروت. دارالفكر. چاپ دوم.
- 11 – ابن عربى، ابى بكر محمد ابن عبدالله. (ب،ت). احكام القرآن. تحقيق: محمد عبدالقادر عطاء. لبنان – بيروت. دارالكتب العلمية. چاپ جديد.
- 12 – ابن فارس، ابى الحسين احمد ابن فارس ابن ذكريا. (ب،ت). معجم مقاييس اللغة. تحقيق: عبدالسلام محمد هارون. دارالفكر.
- 13 – ابن فارس، ابى الحسين احمد ابن فارس ابن ذكريا. (1406هـ ق – 1989م). مجل اللغة. لبنان – بيروت. مؤسسة الرسالة. چاپ دوم.
- 14 – ابن قدامة، ابو محمد مؤفق الدين عبدالله ابن احمد ابن محمد المقدسى ثم دمشقى الحنبلى. (1388هـ – 1968م). المغنى لابن قدامة. مكتبة القاهرة. بدون چاپ.
- 15 – ابن قيم، محمد ابن ابى بكر ايوب الزرعى ابو عبدالله. (1973هـ). اعلام الموقعين عن رب العالمين. تحقيق: طه عبدالرؤوف. بيروت. دارالجيل. شامله.

- 16 – ابن منظور، ابي الفضل جمال الدين محمد ابن مكرم الافريقي المصرى.(ب،ت). لسان العرب. لبنان – بيروت. دارصادر. چاپ اول.
- 17 – ابن نجيم، زين الدين ابن ابراهيم ابن محمد.(1419ه ق – 1999م). الاشباه والنظائر على مذهب ابي حنيفة النعمان. بيروت – لبنان. داركتب العلمية. چاپ اول
- 18 – ابوداود، سليمان ابن شعث ابن اسحق ابن بشير ابن شداد.(ب،ت). سنن ابي داود. تحقيق: محمد محى الدين عبدالحميد.بيروت – صيدا. المكتبة العصرية.
- 19 – افندى، على حيدر خواجه امين.(1411ه – 1991م). دررالحكام فى شرح مجلة الاحكام. تعريف: فهمى الحسينى. دارالجيل. چاپ اول. ج 1.
- 20 – اشقر، عمرسليمان.(1425ه – 2005م). المدخل الى الشريعة و الفقه الاسلامى. اردن. دارالنفائس. چاپ اول.
- 21 – بابرتهى، محمد ابن محمد ابن محمود اكمل الدين ابو عبدالله ابن الشيخ شمس الدين ابن الشيخ جمال الدين الرومى.(ب،ت). العناية شرح الهداية. دارالفكر.
- 22 – بخارى، محمد ابن اسماعيل.(1422ه ق). صحيح البخارى. تحقيق: محمد زهير ابن ناصر الناصر. شرح و تعليق: مصطفى ديب البغاء. طوق النجاة. چاپ اول.
- 23 – بخارى، عبدالعزيز ابن احمد ابن محمد علاء الدين.(ب،ت). كشف الاسرار شرح اصول البزدوى. دارالكتاب الاسلامى.
- 24 – بورنو، محمد صدقى ابن احمد ابن محمد.(1416ه – 1996م). الوجيز فى ايضاح القواعد الفقهية الكلية. مؤسسة الرسالة. چاپ چهارم.
- 25 – بيهقى، ابوبكر احمد ابن حسين ابن على و ابن التركانى، علاو الدين على ابن عثمان الماوردى.(1344ه ق). السنن الكبرى و فى ذيله جوهر النقى. هند – حيدرآباد. مجلس دائرة المعارف النظامية. ج 10. چاپ اول.
- 26 – بيهقى، احمد ابن حسين ابن على ابن موسى الخسروجردى الخراسانى.(1424ه ق – 2003م). السنن الكبرى. تحقيق: محمد عبدالقادر عطا. لبنان – بيروت. دارالكتب العلمية. ج 10. چاپ سوم.
- 27 – تهانوى، محمد ابن على ابن قاضى محمد حامد ابن محمد صابر الفاروقى الحنفى.(1996م). موسوعة كشاف اصطلاحات العلوم و الفنون. تحقيق: على دهرج. لبنان – بيروت. مكتبة لبنان ناشرون. چاپ اول.
- 28 – جانكى، فيروز محمودى.(جوزاى 1391ه ش). رهنمود ماكس پلانك براى حقوق جزائى افغانستان. ماكس پلانك. ويرایش دوم.
- 29 – جرجانى، على ابن محمد ابن على.(1405ه). التعريفات. تحقيق: ابراهيم الايبارى. لبنان – بيروت. دارالكتب العربى. چاپ اول.

30 - جصاص، ابي بكر احمد ابن على الرازى.(1412هـ - 1992م). احكام القرآن. تحقيق: محمد الصادق القمحاوى. لبنان - بيروت. دار احياء التراث العربى - مؤسسة التاريخ العربى. ج 2.

31 - حمادة، رحيمة سليمان.(1434 هـ - 2014/1/29 م). العرف و اثره فى حقوق الزواج فى الفقه الاسلامى. رساله ماسترى موصوف كه در پوهنتون غزه به تاريخ 7 ربيع الاول 1335 هـ مطابق 2014/1/8 م دفاع شده است.

32 - خرم دل، مصطفى.(ب،ت). تفسير نور. IslamiDownload.IR

33 - خضرى بك، محمد.(1389هـ - 1989م). اصول الفقه. مصر. مكتبة التجارية الكبرى. چاپ هفتم.

34 - خطابى، ابوسليمان احمد ابن محمد.(1351هـ - 1932م). معالم السنن. المطبعة العلمية. چاپ اول. ج 3.

35 - خلاف، عبدالوهاب.(ب،ت). علم اصول الفقه. مكتبة الدعوة الاسلامية شباب الازهر. چاپ هشتم.

36 - دارقطنى، ابوالحسن على ابن عمر ابن احمد ابن مهدى ابن مسعود ابن نعمان ابن دينار بغدادى.(1424هـ ق - 2004م). سنن الدار قطنى. تحقيق: شعيب الارنؤوط، حسن عبدالمنعم شلبى، عبداللطيف حرز الله، احمد برهوم. لبنان - بيروت. مؤسسة الرسالة. ج 5. چاپ اول.

37 - ديب البغاء، مصطفى.(ب،ت). اثر الادلة المختلف فيها (مصادر التشريع التبعية) فى الفقه الاسلامى. دمشق. دار الامام البخارى.

38 - دسوقى، محمد عرفه.(ب،ت). حاشية الدسوقى على الشرح الكبير. تحقيق: محمد عيش. بيروت. دار الفكر. شامله.

39 - دهلوى، احمد المعروف بشاه ولى الله ابن عبدالرحيم.(1426هـ - 2005م). حجة الله البالغة. تحقيق: سيد سابق. بيروت. دار الجيل. چاپ اول. ج 2.

40 - راجى، يادگار.(1394هـ ش). لكچرنوت مضمون قانون مدنى (جلد اول). ستره محكمه. رياست تعليمات قضائى.

41 - راجى، يادگار.(1393هـ ش - 2014م). تشریح و توضیح قانون مدنى. كابل. راجى. ج 2.

42 - راجى، يادگار.(جدى 1394هـ ش). توضیح مفاهيم قانون مدنى. انتشارات سعيد.

43 - زبيدى، محمد ابن محمد ابن عبدالرزاق الحسينى ابوالفيض.(ب،ت). تاج العروس من جواهر القاموس. تحقيق: مجموعة من المحققين. دار الهداية. ج 36.

44 - زجاج، ابراهيم ابن سرى ابن سهل ابواسحق.(1408 هـ - 1988م). معانى القرآن و اعرابه. تحقيق: عبدالجليل عبده شلبى. لبنان - بيروت. عالم الكتب. چاپ اول.

45 - زحيلي، محمد مصطفى.(1427هـ ق - 2006م). الوجيز فى اصول الفقه الاسلامى. بيروت - لبنان. دار الخير. ج 2 چاپ دوم.

- 46 - زرقاء، مصطفى احمد.(1418ه ق - 1998م). المدخل الفقهي العام. دمشق. دارالقلم.. چاپ اول.
- 47 - زرقاء، احمد ابن الشيخ محمد.(1409ه - 1989م). شرح القواعد الفقهية. دارالقلم. چاپ دوم.
- 48 - زرکلی، خیرالدین.(می 2002م). الاعلام. لبنان - بیروت. دارالعلم للملایین. چاپ پانزدهم.
- 49 - زیدان، عبدالکریم.(1390ه ش). الوجیز در اصول فقه. ترجمه: فرزاد پارسا. انتشارات کردستان. چاپ دوم.
- 50 - زیدان، عبدالکریم.(ب، ت). الوجیز فی اصول الفقه. قرطبه. چاپ ششم.
- 51 - زیلعی، جمال الدین ابومحمد عبدالله ابن یوسف ابن محمد.(1418ه - 1997م). نصب الرأیة لاحادیث الهدایة مع حاشیته بغیة الامعی فی تخریج الزیلعی. تحقیق: محمد عوامة. لبنان - بیروت. مؤسسة الریان للطباعة و النشر. چاپ اول.
- 52 - ستانکزى، نصرالله و دیگران.(1387 ه ش). قاموس اصطلاحات حقوقی. پوهنخی حقوق و علوم سیاسی پوهنتون کابل.
- 53 - سرخسی، محمد ابن احمد ابن سهل شمس الائمة. (1414ه - 1993م). المبسوط. بیروت. دارالمعرفة. بدون طبع.
- 54 - سنهورى، عبدالرزاق احمد.(ب،ت). الوسیط فی شرح القانون المدنی. لبنان - بیروت. داراحیاء التراث العربی.
- 55 - سنهورى، عبدالزاق احمد.(بهار 1390ه ش). ترجمه الوسیط فی شرح القانونى الجدید (دوره حقوق تعهدات)؛ ترجمه : سید مهدی دادمرزى و محمد حسین دانشکیا. انتشارات دانشگاه قم. چاپ دوم.
- 56 - سیوطی، عبدالرحمن ابن ابی بکر، جلال الدین.(1411ه ق - 1990م). الاشباه والنظائر. دارالکتب العلمیة.
- 57 - شاطبی، ابراهیم ابن موسی ابن محمد اللخمی الغرناطی الشهیر بالشاطبی.(1417ه - 1997م). الموافقات. تحقیق: ابو عبیده مشهور ابن آل سلمان. دار ابن عفان. چاپ اول.
- 58 - شفائی، عبدالله.(میزان 1390ه ش). مواد اضافی انسیتوت ماکس پلانک برای حقوق فامیل شیعیان افغانستان.
- 59 - شلبی، محمد مصطفی.(ب،ت). اصول الفقه الاسلامی. لبنان - بیروت. الدار الجامعیة.
- 60 - شوکانی، محمد ابن علی ابن محمد ابن عبدالله.(1419ه - 1999م). ارشاد الفحول الی تحقیق الحق من علم الاصول. تحقیق: الشیخ احمد عزو عنایة. دارالکتب العربی.. چاپ اول.
- 61 - صنعانی، محمد ابن اسماعیل الامیر الکحلان.(1379ه - 1960م). سبل السلام. مکتبة مصطفى البابى الحلبي. چاپ چهارم.
- 62 - ظریفی، شیرعلی.(2005 - 2006). الثوابت و المتغیرات (ماهیتها - اسبابها - ضوابطها). قسم الشریعة، کلیة الشریعة والقانون - الجامعة الاسلامیة العالمیة. اسلام آباد.

- 63 - عبدالله، نظام الدين. (جوزای 1387 ه ش). حقوق وجائب. افغانستان - کابل. انتشارات سعید. چاپ اول.
- 64 - عبدالله و بیک، نظام الدين و سبیحه. (اسد 1390 ه ش). مواد درسی انستیتوت ماکس پلانک برای اموال و ملکیت در افغانستان.
- 65 - عثمانی، محمد تقی. (1388 ه ش). اقتصاد اسلامی. ترجمه: رعایت الله روانبد. پژوهش و بازنگری: عبدالکریم حقیقی نیا. صدیقی. ایران - زاهدان. چاپ اول.
- 66 - علی، جواد. (1422 ه - 2001 م). المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام. دارالساقی. چاپ چهارم.
- 67 - عودة، عبدالقادر. (ب،ت). التشريع الجنائي الاسلامی مقارنا بالقانون الوضعی. بیروت. دارالکاتب العربی.
- 68 - فیروزآبادی، مجدالدین محمد ابن یعقوب. (1460 ه - 1996 م). بصائر ذوی التميز فی لطائف الكتاب العزیز. تحقیق: محمد علی النجار. جمهوریة مصر العربیة - قاهره. وزارة الاوقاف. چاپ سوم.
- 69 - قدری باشا، محمد. (2007 م). الاحکام الشرعیة فی الاحوال الشخصية. تحقیق: بسام عبدالوهاب الجابی. دار ابن حزم.
- 70 - قرضاوی، یوسف. (1386 ه ش). ویژگیهای کلی اسلام. ترجمه: جلیل بهرامی نیا. تهران. احسان. چاپ دوم.
- 71 - قرطبی، ابو عبدالله محمد ابن احمد ابن ابی بکر ابن فرح الانصاری الخزر جی شمس الدین. (1423 ه - 2003 م). الجامع لاحکام القرآن. تحقیق: هشام سمیر البخاری. المملكة العربیة السعودیة. ریاض. دارالکتب.
- 72 - قرافی، ابوالعباس شهاب الدین احمد ابن ادريس ابن عبدالرحمن المالکی. (ب،ت). الفروق. عالم الکتب.
- 73 - قرافی، ابوالعباس شهاب الدین احمد ابن ادريس ابن عبدالرحمن المالکی. (1393 ه - 1973 م). شرح تنقیح الفصول. تحقیق: طه عبدالرؤوف سعید. شركة الطباعة الفنية المتحدة. چاپ اول. ج 1.
- 74 - قرافی، شهاب الدین ابی العباس احمد ابن ادريس المالکی. (1416 ه - 1995 م). الاحکام فی تميز الفتاوى عن الاحکام و تصرفات القاضی و الامام. مکتب المطبوعات الاسلامیة بحلب. چاپ دوم.
- 75 - کاسانی، علاء الدین ابوبکر ابن مسعود ابن احمد. (1406 ه - 1986 م). بدائع الصنائع فی ترتیب الشرائع. دارالکتب العلمیة. چاپ دوم.
- 76 - لجنة مكونة من عدة علماء و فقهاء فی الخلافة العثمانیة. (ب، ت). مجلة الاحکام العدلیة. تحقیق: نجیب هواوینی. آرام باغ، کرانیشی. نورمحمد، کارخانه تجارت کتب.
- 77 - لنگرودی، محمد جعفر. (1385 ه ش). ترمینولوژی حقوق. ایران. کتابخانه گنج دانش. چاپ شانزدهم.

- 78 – مرغينانى، على ابن ابى بكر ابن عبدالجليل الفرغانى ابوالحسن برهان الدين.(ب،ت).
الهداية فى شرح بداية المبتدى. تحقيق: طلال يوسف. لبنان – بيروت. دار احياء التراث العربى.
- 79 – مطيرى، احمد ابن رفاع ابن حامد العزيزى.(1431هـ – 2010م). العرف فى التشريع الجنائى دراسة تأصيلية مقارنة. جامعة نايف العربية للعلوم الامنية، كلية الدراسات العليا، قسم العدالة الجنائية، رساله ماسترى. تاريخ مناقشه – (1431/6/22هـ – 2010/6/5م).
- 80 – مقرى، احمد ابن محمد ابن على الفيومى.(ب،ت). المصباح المنيرفى غريب الشرح الكبير للرافعى. لبنان – بيروت. المكتبة العلميه.
- 81 – مقرى، احمد ابن محمد ابن على الفيومى.(ب،ت). المصباح المنير. المكتبة العصرية. شامله.
- 82 – ميرزائى، على محمد.(ب،ت). رهنمود درسى حقوق تجارت افغانستان. مؤسسه حميده برمكى براى حاكميت قانون.
- 83 – نذير، دادمحمد.(1395هـ ش – 2016م). درآمدى بر قواعد كلى فقهى. افغانستان – كابل. انتشارات حامد رسالت. چاپ چهارم.
- 84 – نذير، داد محمد.(1395هـ ش). علم اصول فقه. كابل. انتشارات حامد رسالت.
- 85 – نذير، داد محمد.(1396هـ ش). حقوق جزاى عمومى. كابل. انتشارات حامد رسالت. چاپ چهارم.
- 86 – نسائى، ابو عبدالرحمن احمد ابن شعيب ابن على الخراسانى.(1421هـ – 2001م). السنن الكبرى. تحقيق و تخريج: حسن عبدالمنعم شلبى. بيروت. مؤسسة الرسالة. چاپ اول.
- 87 – نفرأوى، احمد ابن غنيم ابن سالم.(ب،ت). الفواكه الدوانى على رسالة ابن ابى زيد القيروانى. تحقيق: رضا فرحات. مكتبة الثقافة الدينية.
- 88 – نيسابورى، مسلم ابن الحجاج ابوالحسن القشيرى.(ب،ت). المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل على رسول الله صل الله عليه وسلم. تحقيق: فواد عبدالباقى. لبنان – بيروت. دار احياء التراث العربى.
- 89 – وزارة الاوقاف و الشؤون الاسلاميه الكويت.(1404 – 1427هـ). الموسوعة الفقهية الكويتية. مصر. مطابع دارالصفوة. چاپ اول.
- 90 – ولى قوته، عادل ابن عبدالقادر ابن محمد.(1418هـ ق – 1997م). العرف، حجيته و اثره فى فقه المعاملات المالية عندالحنابلة. سعودى – مكة المكرمة. مكتبه مكى. چاپ اول.
قوانين:
- 91 – وزارت عدليه.(1395/12/10هـ ش). قانون طرز طى مراحل، نشر و انفاذ اسناد تقنينى.
- 92 – وزارت عدليه.(.) قانون اساسى افغانستان.
- 93 – وزارت عدليه.(1355/10/15هـ ش). قانون مدنى.
- 94 – وزارت عدليه.(31 زمرى 1369 هـ ش). قانون اصول محاكمات مدنى.

- 95 – وزارت عدلیه. (25 ثور سال 1396ه ش). کود جزا.
- 96 – وزارت عدلیه. (15 ثور سال 1393 ه ش). قانون اجراءات جزائی.
- 97 – وزارت عدلیه. (1343ه ش). قانون تجارت.

بخاطر دسترسی به متن کامل این تحقیق مراجعه شود به:
پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته
و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af